

Ірина Довгалюк
(Львів)

ДО СТОРІЧЧЯ ЛЕМКІВСЬКИХ ЕКСПЕДИЦІЙ ФІЛАРЕТА КОЛЕССИ

Видатний український етномузиколог Філарет Колесса здійснив три експедиції на Лемківщину під час літніх відпусток 1911–1913 років для запису народних мелодій. Загалом збирач побував у 21 селі Лемківщини, де записав понад 800 мелодій, з яких щонайменше 220 – на 33 фонографічні валки. Зібрані в цих експедиціях народнописанні мелодії і тексти опубліковано окремою збіркою лише 1929 року.

Ключові слова: Філарет Колесса, лемківський музичний фольклор, фонографування народної музики, фольклористичні експедиції.

Prominent Ukrainian ethnomusicologist Filaret Kolessa made three expeditions to Lemkivshchyna during summer vacations 1911–1913 years to collect folklore materials for his own research papers and two books: the Ukrainian part of the massive project of the Austrian government «Das Volkslied in Oesterreich» and «Ukrainian Folklore Corps» scheduled by Ethnographical Commission Shevchenko Scientific Society. In all F.Kolessa visited 21 Lemkivshchyna village, recorded over 800 songs, of which 220 on the phonograph. Collected in these expeditions folk song melodies and texts were published in separate collection just 1929.

Keywords: Filaret Kolessa, Lemky music folklore, phonographing of folk music, folklore expeditions.

Выдающийся украинский этномузиколог Филарет Колесса осуществил три экспедиции на Лемковщину во время летних отпусков в 1911–1913 годах для записи народных мелодий. Всего собиратель посетил 21 деревню Лемковщини, где записал свыше 800 мелодий, из них – более 220 на 33 фонографические валки. Собранные в этих экспедициях народнописанные мелодии и тексты были изданы отдельным сборником только в 1929 году.

Ключевые слова: Филарет Колесса, лемковский музыкальный фольклор, фонографирование народной музыки, фольклористические экспедиции.

У літку 2011 року минуло 100 років від тоді, як Філарет Колесса з науковою зацікавленістю вперше відвідав Лемківщину та зробив піонерські записи лемківської традиційної музики. Не спинившись на досягнутому, він і наступні літні вакації 1912 та 1913 років присвятив дослідженню музичного фольклору цього краю. Систематичне, ґрунтовне дослідження традиційної музичної культури найзахіднішої української етнічної території дало вагомі результати. Відтак три польові мандрівки Ф. Колесси стали важливою віхою в дослідженні народної музики лемків не тільки в доробку вченого, вагомі результати його праці виявилися епохальними і для української та європейської культури загалом.

Зазвичай студії Ф. Колесси над лемківським фольклором завше привертають увагу тих, хто цікавиться або ж цим краєм, або ж постаттю і роботами само-

го вченого [3–7; 22; 25; 26]. Чимало інформації про дослідження Ф. Колесси лемківського фольклору можна віднайти й у низці джерельних видань, зокрема в його монографії [див. 19], збірках лемківського фольклору інших фольклористів [1; 2; 30], Хроніках НТШ [8–11; 20; 23], а також у рукописних документах – матеріалах лемківських експедицій у приватному архіві Ф. Колесси у Львові [18], протоколах засідань філологічної секції та Етнографічної комісії НТШ [16; 17]. Утім, незважаючи на перераховані публікації, лемківським науковим мандрівкам Ф. Колесси наразі не присвячено жодної спеціальної розвідки. Тож ця публікація покликана бодай коротко окреслити маршрути вченого, з'ясувати, що ж вдалося зібрати досліднику в регіоні, а також проаналізувати методику його збирацько-дослідницької праці.

Зацікавлення Ф. Колессою саме Лемківщиною було не випадковим. Серія екс-

педицій цим краєм стала продовженням його досліджень маргінальних українських територій, розпочатих вивченням бойківської народної музики [14], а згодом продовжених тереновими дослідженнями Гуцульщини і Полісся [21]. Властиво свої польові розвідки Ф. Колесса здійснював під впливом досягнень європейського порівняльного музикознавства. Вивчаючи музичний фольклор окраїнних українських земель, він намагався показати спільність музичного фольклору цих теренів з іншими українськими музичними діалектами. Вивчення лемківської традиційної музичної культури стало важливою ділянкою в цій серії його досліджень.

Окрім власних зацікавлень, експедиції Ф. Колесси на Лемківщину були пов'язані і з реалізацією двох інших великих проєктів. Один з них – масштабний задум австрійського Міністерства освіти на початку ХХ ст., яке запланувало підготувати й опублікувати багатотомний корпус фольклору народів, що населяли австрійську імперію. Корпус мав вийти під загальною назвою «Das Volkslied in Österreich» («Народна пісня в Австрії»). Фольклорні матеріали різних народів планували видавати окремими збірниками. Два томи (один з яких мав містити виключно лемківську народну музику) повинні були презентувати і український фольклор. Для підготовки українських томів наприкінці 1907 року створили спеціальну Руську комісію, серед членів якої був і Ф. Колесса [12; 27; 28].

Інший проєкт, над яким у ті роки також активно працювали в Західній Україні, зніціювали члени Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка. Задум був дещо подібний до австрійського – підготувати й опублікувати багатотомний корпус, але виключно українського фольклору. Томи цього корпусу, на відміну від австрійського видання, мали представляти не регіони, а окремі фольклорні жанри (веснянки, колядки тощо). До роботи над цим багатотомним зібранням приступили влітку 1908 року. Ф. Колесса зголосився до участі і в ньому [13].

Відтак обидва проєкти в Галичині розпочали майже одночасно. А оскільки завдання, які стояли перед їхніми виконавцями, були подібні – в основу видань мали лягти свіжозібрані матеріали, необхідно було вирушати в експедиції за новими

матеріалами [24; 27]. Фактично, окрім О. Роздольського, поїхати і фахово записати народні мелодії було нікому, тож Ф. Колесса активно взявся до збирацької роботи. Серія музично-етнографічних досліджень Ф. Колесси на Лемківщину головно і здійснена задля збору народно-музичного матеріалу для цих видань.

Лемківські експедиції, як і більшість своїх теренових досліджень, Ф. Колесса проводив улітку, під час канікул. Маючи, окрім наукових зацікавлень, ще й обов'язки перед родиною, він намагався поєднувати власні робочі плани з оздоровленням сім'ї. Тож його літні відпочинкові помешкання на певний час ставали дослідницькими базами. Син ученого, відомий композитор і диригент М. Колесса, згадував: «Щороку вакації ми проводили на селі, найчастіше на Лемківщині... Улюбленими нашими місцями були села коло містечка Горлиці, Романів і Маластів».

Таким місцем, де влітку 1911 року спинився Ф. Колесса та зробив, за його словами, свій перший лемківський «осідок», стало с. Риманів тодішнього Сяноцького повіту¹ (популярна курортна місцевість). Риманів лежало за межами Лемківщини, тож мелодій із цього села збирач не записував. Натомість він активно фіксував пісні від виконавців із сусідніх сіл – Дошно (50 пісень) і Волтошова (61 пісня). М. Колесса так згадував про працю батька: «По неділях приходили до нас селяни, не з самого ранку, звісно, спочатку ми йшли усі на Службу Божу, а потім починалася для тата праця. Селяни часом жадали, щоби їм за спів платили крейцера, і тоді співали» [15, с. 70].

З Риманова Ф. Колесса здійснив спеціальний виїзд у дальші села. Він занотував народну музику в Яслиській Волі Нижній (27 пісень) і Шклярах (65 пісень). Мабуть, під час цієї поїздки фольклорист записав також репертуар виконавця із с. Кам'янка. Загалом цього року Ф. Колесса зібрав щонайменше 204 мелодії.

Подібно проведено і експедицію в серпні 1912 року. Вибравши собі «осідок» у с. Маластів Горлицького повіту, Ф. Колесса записував пісні і від співаків цього села (112 пісень), і від виконавців із сусідніх – Ропиці Руської (9 пісень) і Пантни (135 пісень). У Маластові Ф. Колесса занотував одну пісню від виконавця із с. Середнє Велике.

Окрім записів у Маластові, Ф. Колеса здійснив також десятиденну музично-етнографічну поїздку в гори Горлицького і Грибівського повітів. Фольклорист відвідав села, що розкинулися недалеко сучасного польсько-словацького кордону – Усте Руське (63 пісні), Ганчова (90), Висова (73), а також ненадовго зупинився в селах Квятонь (13), Брунари Вижні (14), Ставіша (16). Загалом за час подорожі записано 269 пісень.

Описуючи маршрути власних поїздок, Ф. Колеса в офіційних звітах не згадав ще про чотири населені пункти та записані там пісні. Це два села Горлицького повіту – Блехнарка (2 пісні) і Лосе (1 пісня), два Пряшівщини (Словаччина) – Нижній Тварожч (2 пісні) і Цигелка (щонайменше – 20 пісень). Те, що запис у цих селах здійснено 1912 року, свідчить інформація з рукописного зошита збирача, у якому подано перелік пісень, записаних саме 1912 року. Таким чином, 1912 року фольклорист зафіксував близько 550 пісень.

Порівняно найменш результативною була експедиція Ф. Колесси на Лемківщину влітку 1913 року. Збирач побував на її заході, де працював лише у двох селах Новосандецького повіту – в Андріївці (47 пісень) і Поворознику (2 пісні). Усього записано не менше 49 пісень.

Три лемківські експедиції було сплановано так, що Ф. Колеса поступово, своєрідними смугами – з півночі на південь, просуваючись на захід, системно дослідив територію центральної та північно-західної Лемківщини, прозондувавши її до польсько-словацького кордону. У такому фронтальному дослідженні території простежуються засадничі принципи, характерні для експедицій розвідкового типу, які виявилися і в географічному плануванні збирацької роботи, і в способі обрання території.

В експедиціях Ф. Колеса намагався вичерпно зібрати побутуючі на Лемківщині пісенні жанри. Серед записів – обрядові мелодії: колядки, щедрівки, гаївки, собіткові, обжинкові, весільні, хрестильні. Найбільше, звісно ж, звичайних пісень.

У лемківських експедиціях Ф. Колеса фіксував мелодії або на місці з голосу виконавця, або записував їх на фонографічні валки. Утім, у першій, 1911 року, лемківській експедиції збирач для запису мелодій фонографом не послуговувався.

Пісні він фіксував виключно зі співу селян, на живо. Та вже в наступних двох поїздках у цей регіон фольклорист доволі інтенсивно у своїй збирацькій праці задіявав фонограф.

Загалом у методиці використання Ф. Колесою звукозаписувального апарату виразно простежуються певні закономірності. Зокрема, у селах, де фольклорист зупинявся довше – «осілих» та сусідніх з ними, він записував мелодії здебільшого з голосу. Так, у с. Маластів зі співу інформантів він зафіксував 105 мелодій, тоді як на фонографічні валки – лише 7 творів. А в селах, розміщених поблизу Маластова – Пантні й Ропиці Руській, – фольклорист узагалі не користувався фонографом.

Вирушаючи в спеціальні поїздки до сіл, які лежали дещо на віддалі, Ф. Колеса обов'язково брав із собою фонограф. На таких «виїзних» сеансах використання фонографа економило час та уможливило фіксацію більшої кількості мелодій. Так, вирушивши 1912 року на десять днів у гори, фольклорист із 269 записаних мелодій 159 зафіксував на фонографічні валки. У деяких селах збирач фіксував мелодії виключно на фонограф, як скажімо, у с. Ставіша, де було рекордовано 16 пісень. У інших, наприклад с. Ганчова, кількість фонографічно записаних мелодій явно переважала – з 90 мелодій 79 було зафіксовано на валки. Загалом він рекордував 1912 року близько 190 мелодій.

У експедиції 1913 року Ф. Колеса також активно послуговувався фонографом. В Андріївці 30 із 47-ми записаних творів було рекордовано. Тож в експедиціях 1912 та 1913 років, за підрахунками самого Ф. Колесси, зафонографовано 33 валки.

Надаючи великого значення фонографуванню, Ф. Колеса ніколи не впускав нагоди записувати мелодії безпосередньо з голосу. Звісно, фонограф дуже суттєво полегшував роботу збирача, але фонозапис мав і свої вади. Оскільки на валок рекордували переважно перший куплет пісні, через хвилювання або ж інші причини виконавцеві не завжди вдавалося відразу добре проспівати. Він міг сфальшувати або помилитися. Тільки прослухавши пісню до кінця, можна було зрозуміти, де випадкові огріхи, а де саме так і належало виконувати цей твір.

Тож Ф. Колесса, знаючи всі тонкощі нотування мелодії як із живого виконання, так і з фонографічного валка сповна користувався обома способами. Із цього приводу він, зокрема, писав: «Та годиться зазначити, що записування народніх мелодій безпосередньо з голосу подекуди має перевагу подібну, як рисунок над фотографією, бо ж записувач лекше може відрізнити випадкове від постійного: в ритміці – випадкові продовження й скорочення [...]; в мелодиці – випадкові фальші...» [19, с. LVI]. Тому інколи збирач одну й ту ж пісню записував і з живого співу, і фіксував на фоновалки. Таку методику дублювання записів Ф. Колесса перейняв від європейських колег, зокрема «двоюримими записами» (здійсненими за допомогою фонографа та слуховими) користувався також проф. Р. Лях [21, с. 27]. Мабуть, під час збирацьких сеансів дослідник спочатку прослуховував співаків і вже тоді вирішував, що нотувати із співу, а що записувати на валки.

З початком Першої світової війни роботу над підготовкою руських томів видання «Das Volkslied in Österreich», як і корпусу українського фольклору, призупинили. Не продовжили праці над цими збірками і з настанням миру. Однак Ф. Колесса не полишив задуму опублікувати лемківські мелодії. На одному з перших повоєнних засідань Етнографічної комісії в жовтні 1919 року він, на заклик Голови комісії В. Гнатюка відновити видавничу справу, зокрема публікацію «Етнографічного збірника», зразу ж звернувся із запитанням «чи не міг би тепер видрукувати лемківських і угорських мелодій, яких у нього набралось би на цілий том» [17, арк. 5].

Проте монографія «Народні пісні з галицької Лемківщини» вийшла аж 1929 року – як 39–40 томи серії «Етнографічні збірники НТШ» [19]. Її основу становили фольклорні записи Ф. Колесси з лемківських експедицій 1911–1913 років. Окрім цих матеріалів, до видання ввійшли також мелодії, які були записані та здобуті за інших нагод. Усього до збірника ввійшло 821 мелодія з варіантами.

Сьогодні рукописні матеріали, які представляють лемківські експедиції Ф. Колесси, зберігаються в його приватному архіві у Львові. Це нотації мелодій, словесні тексти пісень, списки зафіксованих творів за селами, чимало різних «робочих» но-

таток, зроблених при підготовці збірника до публікації, рукопис вступної розвідки.

Збереглася і невелика частина рекордованих в експедиціях валків. Вони містяться в архіві Львівського інституту народознавства. Ще 1976 року всю колекцію валків (у тому числі, щонайменше, 25 валків з Лемківщини) описав і частково скопіював на магнітофонну плівку львівський етномузиколог Л. Кушлик². На початку 1990-х років через аварію на водогоні збірка серйозно постраждала. Частина валків утрачено назавжди. Було знищено і чимало картонних футлярів, у яких зберігалися циліндри, а валки, які в них містилися, загорнуто в папір без будь-якого опису. Тому ідентифікувати їх сьогодні вкрай важко.

Спираючись на відомості з опису Л. Кушлика та відомості, здобуті при огляді колекції сьогодні, можна констатувати, що в архіві є, щонайменше, 11 фоноциліндрів, рекордованих в експедиціях 1912–1913 років.

Зокрема, це п'ять валків із с. Цигелка, три валки із с. Ганчова (у реєстрі 1976 року їх було шість). Можна, поки що, говорити про єдиний збережений непошкоджений валок, рекордований у с. Тварожч Нижній. До аварії їх було два. Серед неідентифікованих можуть бути валки із сіл Ставіша і Висова. Двома (з п'яти) фоноциліндрами представлена в колекції Андріївка.

Отже, експедиції Ф. Колесси на Лемківщину – важлива й етапна сторінка музично-етнографічної біографії фольклориста. Реалізуючи як свій власний проект, так і два масштабні започаткування іменитих інституцій, Ф. Колесса експедиційними дослідженнями охопив територію північної Лемківщини, побувавши у 21 селі й записавши понад 800 народних мелодій, які зафіксував як зі слуху, так і зареєстрував на 33-х фонографічних валках. Використання в експедиціях новітніх методичних напрацювань у галузі фіксації народної музики, у тому числі і з використанням фонографа, сприяло не тільки результативності праці вченого, але забезпечило довготривале звукове документування музичного фольклору. Довгоочікуваний результат експедиційних досліджень – збічник «Народні пісні з галицької Лемківщини» – залишився й понині (через історичні обставини) найповнішим зібранням лемківського музичного фольклору.

**Показчик населених пунктів Лемківщини, де проводив
фольклористичні експедиції Філарет Колесса³**

województwo kraj, область	powiat, okres, район	gmina, región, сільрада	Населений пункт	Кількість записаних творів		Кількість друкованих творів		Дата запису
				усього	фонографом	усього	фонографом	
małopolskie (Kraków) Польща	Gorlice	Ropa	Łosie Лосе	1		1		1912
		Sękowa	Małastów Маластів	112	7	109		1912
			Pantna ⁴ Пантана	135		134		1912
			Ropica Górna Ропиця Горна Ропиця Руська	9		9		1912
		Uście Gorlickie	Blechnarka Бліхнарка Блехнарка	2		2		1912
			Brunary Wyżne Брунари Вижні	14	7	14	6	1912
			Hańczowa Ганчова	90	79	89	76	1912
			Kwiatoń Квятонь	13		12		1912
			Stawisza Ставіша	16	16	16	16	1912
			Uście Gorlickie Усте Руське	63	21	62	19	1912
	Nowy Sącz	Muszyna	Andrzejówka Андріївка	47	30	47	30	1913
			Powroźnik Поврозник Поворозник	2		2		1913
podkarpackie (Rzeszów) Польща	(Krósno)	(Dukla)	Kamianka ⁵ Кам'янка, Камінка, Кам'янець	1		1		1911
		(Rymanów)	Wołuszowa ⁶ Волтушова, Волтошова	61		59		1911
	Rymanów	Deszno Дошно	50		50		1911	
		Jaśliska	Szklary Шкляри	65		65		1911
	Jaśliska Wola Niżna Яслиська Воля Нижня		27		27		1911	
	Sanok	Zagórz	Średnie Wielkie ⁷ Середнє Велике	1				1912
	Prešov Словаччина	Bardejov	Horný Šariš	Nižný Tvarožec Нижній Тварожч	2		2	
Cigeľka Цигелка					5 валків			1912

Література

1. *Бодак Я.* Лемківщина моя мила... Пісні Анни Драган з галицької Лемківщини / Я. Бодак. – К., 2011.
2. *Гижа О.* Українські народні пісні з Лемківщини / О. Гижа. – К., 1972.
3. *Горбаль Б.* Лемківська народна музика на американських рекордах / Б. Горбаль, В. Максимович. – [Б. м.], 2008.
4. *Гошовский В.* Академик Филарет Колесса / В. Гошовский // Советская музыка. – 1971. – № 9. – С. 106–111.
5. *Грица С.* Видатний дослідник фольклору слов'янщини / С. Грица // Народна творчість та етнографія. – 1971. – № 4. – С. 46–58.
6. *Грица С.* Українська фольклористика XIX – початку XX століття і музичний фольклор / С. Грица. – К. ; Тернопіль, 2007.
7. *Грица С. Ф. М. Колесса / С. Грица.* – К., 1962.
8. Діяльність Виділу // Хроніка НТШ. – Л., 1920. – Ч. 63–64. – С. 1–6.
9. Діяльність Виділу // Хроніка НТШ. – Л., 1926. – Ч. 67–68. – С. 6–22.
10. Діяльність секцій і комісій // Хроніка НТШ. – Л., 1926. – Ч. 67–68. – С. 23–31.
11. Діяльність секцій і комісій. Етнографічна комісія // Хроніка НТШ. – Л., 1930. – Ч. 69–70. – С. 74–75.
12. *Довгалюк І.* З історії проекту «Народна пісня в Австрії» / І. Довгалюк // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Л., 2006. – Вип. 37. – С. 276–287.
13. *Довгалюк І.* «Корпус українського фольклору» Етнографічної комісії Наукового товариства ім. Шевченка у Львові / І. Довгалюк // Етномузика. – Л., 2008. – Ч. 4. – С. 9–36. – (Наукові збірки Львівської національної академії ім. М. Лисенка. – Вип. 21.)
14. *Довгалюк І.* Перша бойківська експедиція Філарета Колесси / І. Довгалюк // Вісник Львівського університету. Серія мистецтвознавство. – Л., 2009. – Вип. 9. – С. 54–69.
15. *Кияновська Л.* Син століття Микола Колесса в українській культурі XX віку / Л. Кияновська. – Л., 2003.
16. Книга протоколів засідань філологічної секції // Центральний державний історичний архів у Львові (далі – ЦДІА). – Ф. 1, оп. 309, од. зб. 40.
17. Книга протоколів засідань членів Етнографічної комісії за 1914–1943 рр. // ЦДІА. – Ф. 1, оп. 309, од. зб. 746.
18. *Колесса Ф.* Матеріали з лемківських експедицій // Приватний архів Філарета Колесси у Львові.
19. *Колесса Ф.* Народні пісні з галицької Лемківщини : тексти й мелодії / Ф. Колесса. – Л., 1929. – (Етнографічний збірник НТШ. – Т. 39–40.)
20. *Колесса Ф.* Справоздане з етнографічної екскурсії / Ф. Колесса // Хроніка НТШ. – 1912. – № 52. – Вип. 4. – С. 24.
21. *Колесса Ф.* Музичний фольклор з Полісся / Ф. Колесса, К. Мошинський / упорядкув., вступ. ст., переклад з польської С. Грици. – К., 1995.
22. *Левандовська Б.* З досліджень над лемківським музичним фольклором / Б. Левандовська // Гуцули, бойки, лемки – традиція і сучасність. – Краків, 2008. – С. 113–122.
23. Наукова діяльність Товариства // Хроніка НТШ. – Л., 1922. – Ч. 65–66. – С. 11–18.
24. Протоколи засідань секції філологічної НТШ від року 1893 // ЛНБ. – Ф. 1, од. зб. 42/а, арк. 78–81.
25. *Чаплик К.* Трансформація пісенного фольклору лемківських переселенців у Західній Україні (повоєнний період) : автореф. дис. ... канд. мистецтвознав. / К. Чаплик. – К., 2010.
26. *Шуст Я. Ф. М. Колесса / Я. Шуст.* – К., 1955.
27. Ankündigung des Werkes Das Volkslied in Österreich. – Wien, 1918.
28. *Dovhal'uk I.* Das Projekt «Das Volkslied in Österreich» und Filaret Kolessa / I. Dovhal'uk // Jahrbuch des Österreichischen Volksliedwerkes. – Wien, 2004/2005. – Bd. 53/54. – S. 134–151.
29. *Saladiak A.* Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce / A. Saladiak. – Warszawa, 1993.
30. *Tarasiewicz B.* Wesele łemkowskie. Obrzęd i muzyka. Tradycja a współczesność / B. Tarasiewicz. – Legnica, 2009.

Примітки

¹ Нині – с. Риманів (Rymanów), повіт Кросно, підкарпатського воєводства, Польща.

² Магнітофонні копії зберігаються в архіві Проблемної науково-дослідної лабораторії музичної етнології Львівської національної музичної академії ім. М. Лисенка.

³ У таблиці подано нинішні назви населених пунктів, у яких працював Ф. Колесса. У графі переліку сіл спочатку вказана сучасна назва, за транскрипцією в довіднику А. Саладяка, а потім, якщо є якісь відмінності, так, як це подавав Ф. Колесса.

⁴ Село приєднано до Маластова.

⁵ Нині село не існує.

⁶ Див.: [38, с. 117].

⁷ Імовірно, запис здійснено в Маластові. Єдина записана пісня з Великого Середнього міститься в рукописах фольклориста серед пісень з Маластова.